

*Світличний О. П.,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного та господарського права,
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано екологічні наслідки завдані російської військової агресії проти України, яка триває і наразі, що принесло українському народу не лише людське горе, але й страшну екологічну катастрофу, яка вразила все навколишнє природне середовище, природні ресурси держави. Зазначено, що після закінчення війни Україна зіштовхнеться з низкою екологічних проблем, тому уже зараз уповноваженим державою органам та організаціям необхідно прийняти невідкладні заходи щоб мінімувати екологічну шкоду яку зазнала українська держава та її громадяни, а також забезпечити можливість на проживання населенню України в безпечному для життя і здоров'я навколишньому природному середовищі. Зазначене потребує від держави рішучих і дієвих кроків в частині відшкодування екологічних збитків завданих природним ресурсам держави та громадянам, що володіють природними ресурсами. Проаналізовано думки науковців та спеціалістів, а також низку вітчизняних та зарубіжних нормативно-правових актів, серед яких слід відмітити: Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища»; «Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року»; «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»; Кримінальний кодекс України; Римський статут Міжнародного кримінального суду. Проаналізовано підзаконні акти, зокрема, Методику визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, а також Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного веб-порталу електронних послуг. Звертається увага певні недоліки їх нормативного регулювання, які стосуються відносин пов'язаних із відшкодування екологічних збитків та завданої шкоди. З метою вирішення проблемних питань пов'язаних із подоланням екологічних наслідків військової агресії Росії проти України, автором вносяться конкретні пропозиції щодо удосконалення чинних нормативно-правових актів.

Ключові слова: військова агресія; природні ресурси; екологічні наслідки; публічна влада; місцеве самоврядування; суд; удосконалення.

Постановка проблеми. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України, що триває наразі принесла українському народу не лише людське горе, але й страшну екологічну катастрофу, яка вразила всю живу природу та все навко-

лишнє природне середовище. Це далеко не повний перелік екологічних проблем, з якими зіштовхнеться Україна вже після закінчення війни, а тому уже зараз існує потреба подбати про прийняття невідкладних заходів щодо подолання екологічних наслідків. Це покладає на державу конституційний обов'язок не тільки забезпечити право населення на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але й потребу забезпечити дієвий правовий механізм відшкодування збитків завданих екологічних збитків природним ресурсам державі та її громадянам.

Стан дослідження. Проблемні питання пов'язані із екологічними наслідками військової агресії розглядалися вітчизняними вченими у таких аспектах: А. Приходько, Б. Бабін, О. Плотніков – проблемні питання відносин екологічної шкоди, завданої громадянам [1]; М. Патока, М. Гожа – юридичний механізм притягнення до відповідальності за екоцид [2]; Р. Кірін, Р. Ботвінов, Т. Ревякіна – проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди та збитків [3]; К. Козмуляк – правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів [4]; С. Клименко – дослідив зарубіжну практику відшкодування шкоди за вчинення воєнних злочинів [5] та ін. Проте й на сьогодні не вирішено низку важливих теоретичних і практичних питань у означеному аспекті.

Мета статті полягає у з'ясуванні низки проблемних питань, пов'язаних із екологічними наслідками військової агресії Росії проти України та формування пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого цього року виповниться три роки військової агресії РФ проти України. За період військових дій очевидними стали не тільки масштаби людських та економічних втрат, але й надзвичайно жакливі наслідки, що зазнала природи і вся екологічна система нашої держави.

За інформацією Міністерства екології і природних ресурсів, станом на 25.01.2025 року в Україні вже зафіксовані понад сім тисяч екологічних злочинів РФ з початку повномасштабного вторгнення. Збитки перевищують 72,9 мільярда євро – це забруднення земель і ґрунтів, шкода, завдана природно-заповідному фонду та охоронюваним екосистемам, забруднення повітря, водних об'єктів і морів, а також вплив війни на кліматичні зміни [6].

На думку представників Української природоохоронної групи найкращим рішенням для пошкоджених війною територій, має стати ренатуралізація – природне відновлення біотопів, так би мовити, здичавіння цих територій [7].

Водночас подолання екологічних наслідків залежить від багатьох чинників, де визначальною є роль держави. Виконання цілей і завдань держави в повній мірі залежить і від ролі органів публічного управління, які в умовах адміністра-

тивної реформи покликати виконувати поставлені перед ними завдання держави [8, с. 14]. Безумовно, на разі повністю оцінити економічні наслідки екологічних злочинів до завершення війни неможливо, однак українській державі в особі її державних органів уже зараз потрібно робити певні кроки задля притягнення агресора до відповідальності. Виникає питання, що потрібно робити Україні для притягнення агресора до відповідальності? Слід зазначити, що держава не стояла осторонь екологічних питань визваних військовою агресією РФ. Так, ще у 2014 році Україна ініціювала ці питання до міжнародних установ, що знайшло своє відображення в резолюції 76/179 ООН, яка засудила повідомлення про знищення природної спадщини в Криму [9] та резолюції ГА ООН 76/70, яка висловила свою стурбованість щодо численних військових навчань російських збройних сил, чим спричиняють значні довгострокові негативні екологічні наслідки в регіоні [10]. На думку А. Приходько, Б. Бабіна, О. Плотнікова через обмеженість міжнародних конвенційних механізмів притягнення до відповідальності РФ за негативний вплив на екологію на окупованих територіях, важливими форми реагування на ці процеси вбачаються національні кримінальні та адміністративні провадження в українській юрисдикції, інформування уповноважених структур ООН, включно із спеціальними доповідачами Ради з прав людини та Програми ООН з довкілля, робота на міжнародному рівні із опрацювання моделі міжнародного злочину екоциду тощо [1, с. 21].

На сьогодні КК у розділі VIII містить низку статей якими передбачена кримінальна відповідальність за правопорушення проти довкілля, крім того ст. 441 КК передбачена відповідальність за масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [11], за якою прокурори спеціалізованих екологічних прокуратур розслідують злочини у сфері охорони навколишнього природного середовища, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації. Недоліком ст. 441 КК є те, що його норми не надають визначення, що слід розуміти під вчинення дій, що спричинили екологічну катастрофу. Слід підкреслити, що визнання «екоцид» як злочин на сьогодні відсутній міжнародному рівні, тому є необхідність його визначення в Римському статуті Міжнародного кримінального суду, який Україна ратифікувала 21 серпня 2024 року [1]. Поняття «екоцид» не існує в європейському праві. Лише у 2024 році Європарламент ухвалив директиву про криміналізацію «випадків, подібних до екоциду» – дій, які завдають широкомасштабної, суттєвої та незворотної або тривалої шкоди великим екосистемам, середовищам існування або якості повітря, ґрунту чи води. Деякі європейські країни самостійно вводять поняття «екоцид» до свого законодавства. Україна може використовувати їхні напрацювання для оновлення власного закону про екоцид. Прикладом для оновлення законодавства може стати бельгійський закон про екоцид, який визначає екоцид як «серйозну, широкомасштабну та довгострокову шкоду довкіллю, яку завдали незаконними діями». Ключовою в бельгійському законі є саме остання фраза: «шкода довкіллю, яку завдали незаконними діями» [13].

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, перший у світі випадок кримінального переслідування за злочин екоциду, вчинений під час війни, стосується обстрілів ядерної підкритичної установки «Джерело нейтронів» та сховища ядерних

матеріалів, які діють на базі Харківського фізико-технічного інституту. У лютому 2024 року було повідомлено про підозру за ознаками вчинення злочинів, передбачених за ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 437, ч. 1 ст. 438, ст. 441, ч. 3 ст. 110 КК України, російському генерал-полковнику та чотирьом його підлеглим, які керували обстрілами цієї установки [14].

Враховуючи екологічні злочини вчинені РФ на території України, уже зараз необхідно в кримінальному законі передбачати відповідальність юридичних та фізичних осіб, в тому числі військових формувань російської федерації за злочини проти довкілля вчинені на території України, шляхом внесення законодавцем необхідних змін до кримінального закону. По цій же причині доцільно внести зміни до ст. 68. «Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища» Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ [15].

Також науковці звертають увагу на важливості розмежовувати категорії «шкода» та «збитки» завдані довкіллю. Хоча, на перший погляд, вони можуть здаватись тотожними, тим більше, що саме ці два терміни зазвичай використовуються для визначення розміру матеріальної відповідальності РФ за військові злочини, які вчиняються нею проти довкілля на території України. Що стосується категорії «шкода», то це поняття є більш широким, оскільки включає в себе матеріальну та нематеріальну складову. Тоді як «збитки» стосується матеріальної шкоди. Збитки – це завжди вартісний (грошовий) вираз майнової шкоди, завданої протиправними діями певної особи. Відшкодування збитків є одним із способів відшкодування майнової шкоди [3, с. 40].

У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 р. №2697-VIII, зазначено, що вкрай необхідним є вирішення питання доступу до об'єктів військово-оборонного промислового комплексу для здійснення відповідного нагляду та контролю за дотриманням на цих об'єктах природоохоронного законодавства, запобігання забрудненню поверхневих та ґрунтових вод нафтопродуктами, знищенню природних ландшафтів тощо з метою мінімізації наслідків діяльності на цих об'єктах, що сприятиме реформам у сфері безпеки і оборони та впровадженню стандартів НАТО [16]. Посилаючись на норми цього закону К. Козмуляк зважає на те, що цей документ був прийнятий до повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації, у Стратегії мова йде про Донецьку та Луганську області. Проте, ці ж твердження можна поширити на всю територію, яка сьогодні страждає від збройної агресії [4, с. 177].

Об'єктивно, такі обставини потребують нових поглядів на правові механізми виникнення нових специфічних обов'язків як для держави в частині забезпечення подолання екологічних наслідків та гарантування безпеки громадян, так і юридичних та фізичних осіб, в тому числі міжнародних партнерів котрі будуть здійснювати небезпечні види діяльності з метою подолання негативних наслідків війни [17, с. 382].

Важливим кроком для подальшого притягнення агресора до відповідальності являється удосконалення наявних практик, методичних розробок, механізмів і стандартів обрахування та фіксації шкоди завданої природним ресурсам держави. Задля досягнення позитивних результатів уже зараз необхідно удосконалити нормативно-правову базу, проаналізувати міжнарод-

ний досвід провідних практик, шляхом залученням провідних зарубіжних фахівців для надання кращих практик вітчизняним фахівцям, а також спеціальних міжнародних організацій (фондів). Тому варто звернути увагу на міжнародну та зарубіжну практику відшкодування шкоди за вчинення воєнних злочинів. Таким прикладом є діяльність Цільового фонду для потерпілих (Trust Fund for Victims (TFV)), який було створено у 2002 року Асамблеєю держав-учасниць Міжнародного кримінального суду, його основною задачею стала допомога жертвам геноциду, злочинів проти людяності та агресії шляхом надання відшкодування та допомоги. Одним із успішно реалізованих проєктів Фонду є Програма відшкодування шкоди по справі Прокурор проти Жермена Катанги (англ. the Prosecutor V. Germain Katanga). Останнього вироком МКС 07.03.2017 р. було визнано винним у злочинах проти людяності та воєнних злочинах, включаючи вбивства, напади на цивільне населення, знищення майна та грабїж, вчиненні 24.02.2003 р. під час нападу на поселення Богоро в провінції Ітурі, Демократична Республіка Конго. Відповідно до рішення про відшкодування збитків, винесених Другою Судовою палатою МКС у 2017 р. та підтвердженою апеляцією у 2018 р. було передбачено, що кожен з 297 постраждалих отримує символічну компенсацію у розмірі 250 доларів США, а також колективні репарації у вигляді надання житла, освітньої допомоги та психологічної підтримки. Це перший випадок, коли повністю завершено процедуру відшкодування шкоди, призначеної суддями за результатом розгляду справи у МКС [5, с. 360].

Слід зазначити, що на разі Державна екологічна інспекція України – єдиний орган центральної виконавчої влади, що постійно фіксує події та розраховує збитки нанесені довкіллю, внаслідок військової агресії. Оцінку майна, також можуть здійснювати й інші державні органи і органи місцевого самоврядування, які отримали повноваження на здійснення оціночної діяльності в процесі виконання функцій з управління та розпорядження державним майном та (або) майном, що є у комунальній власності, та у складі яких працюють оцінювачі, але ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-III [18], не визначає, що проведення оцінки майна є обов'язковим у випадках російської військової агресії проти України, тоді як Методика визначення шкоди та обсягу збитків, знищення та пошкодження майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації – стосується лише підприємств, установ та організацій усіх форм власності [19]. Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 29.03.2024 р. № 365 [20], враховує лише об'єкти житлового нерухомого (квартира, інше житлове приміщення в будівлі, приватний будинок (індивідуальний житловий будинок), дачний будинок, садовий будинок, відокремлений житловий будинок садибного типу).

Як бачимо, поза межами вказаних нормативних актів залишилося проведення оцінки завданої екологічної шкоди земельним, водним та іншим природним ресурсам, якими володіють як громадяни-власники, так й інші законні користувачі. З метою удосконалення регулювання зазначених відносин

необхідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» та Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного веб-порталу електронних послуг, які вказують, що обов'язковими об'єктами оціночної діяльності є земельні, водні, лісові та інші природні ресурси, що належать громадянам-власникам та іншим законним користувачам, які зазнали екологічної шкоди внаслідок збройної агресії РФ – внести відповідні зміни.

Висновки. Вищезазначені проблеми екологічних наслідків завданих російської військової агресії проти України потребують шляхів їх подолання, тому необхідний комплексний підхід, який повинен включати прийняття та внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, а також питань пов'язаних із документуванням екологічних злочинів природним ресурсам: забруднення і отруєння ґрунтів; втрату сільськогосподарських угідь; забруднення отруєння води і водних ресурсів; руйнування інфраструктури водопостачання; знищення лісів; збитки рибної галузі; знищення рослинного та тваринного світу; отруєння повітря та ін.

Враховуючи, що громадяни України зазнали і зазнають знищення майна, а також екологічну шкоду завдану земельним, водним та іншим природним ресурсам, якими вони володіють як власники, так й інші законні користувачі, необхідно уже зараз органам державної влади та органам місцевого самоврядування розробити проєктні плани ліквідації наслідків російської агресії, які повинні включати підготовку спеціалістів-професіоналів оціночної діяльності, які можуть практично виконувати всі процедури, пов'язані з оцінкою екологічної шкоди завданої майну громадян та територіальній громаді внаслідок дій агресора.

Перспективою у дослідженні екологічних наслідків завданих російської військової агресії проти України, відшкодування завданої шкоди, повинна стати розробка і прийняття спеціального закону, метою якого є впровадження в систему судоустрою України екологічного суду.

Література:

1. Приходько А.В., Бабін Б.В., Плотніков О.В. Екологічні наслідки російської агресії: виклики правового реагування. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 13-24.
2. Патока М. Гожа М. Як притягнути до відповідальності за екоцит. URL: <https://surl.li/Ingqej> (дата звернення 14.02.2025).
3. Кірін Р.С., Ботвінов Р.Г., Ревякіна Т.О. Проблеми правового механізму визначення екологічної шкоди і збитків, завданих внаслідок російської збройної агресії. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2023. № 4 (28). С. 34-41.
4. Козмуляк К.А. Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 73. Ч. 1. С. 174-180.
5. Клименко С.В. Міжнародна та зарубіжна практика відшкодування шкоди за вчинення воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія «Право». Вип. 83. Ч. 3. С. 358-364.
6. Юхимчук О. Збитки екології від російської агресії. URL: <https://surl.li/wsmuwr> (дата звернення 14.02.2025).
7. Як природа допоможе подолати наслідки війни. URL: <https://uncg.org.ua/iak-pryroda-dopomozhe-podolaty-naslidky-vijny> (дата звернення 15.02.2025).

8. Світличний О.П., Гаврилюк О.М. Роль держави в управлінській діяльності у сфері поводження з побутовими відходами. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 3. С. 12-16.
9. Situation of human rights in the temporarily occupied Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine. Resolution 76/179 adopted by the General Assembly on 16 December 2021. UN. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3954787> (дата звернення 15.02.2025).
10. Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov. Resolution 76/70 adopted by the General Assembly on 9 December 2021. UN. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3952032> (дата звернення 15.02.2025).
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
12. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. №3909-IX. URL: (дата звернення 15.02.2025).
13. Патока М. Гожа М. Як притягнути до відповідальності за екоцит. URL: <https://surl.li/xxwkyug> (дата звернення 15.02.2025).
14. Чернишук П. Війна та шкода для довкілля: чи можна притягнути росію до відповідальності. *Юридична газета*. 2024. 11 вересня. URL: yur-gazeta.com (дата звернення 15.02.2025).
15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. №1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
16. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 16. Ст. 70.
17. Світличний О.П. Правові механізми подолання екологічних наслідків внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 1. С. 379-383. С. 358-364.
18. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. *Відомості Верховної Ради*. 2001. № 45. Ст. 251.
19. Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності: наказ Міністерства економіки та Фонду державного майна України від 18.10.2022 р. № 3904/122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1522-22#Text> (дата звернення 15.02.2025).
20. Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру у збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного веб-порталу електронних послуг,

затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 29.03.2024 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1325-2024-п#Text> (дата звернення 15.02.2025).

Svetlichnyy O. Ways to overcome the environmental consequences of military aggression Russia against Ukraine

Summary. The article analyzes the environmental consequences of the Russian military aggression against Ukraine, which continues to this day, which brought the Ukrainian people not only human grief, but also a terrible ecological catastrophe that affected the entire natural environment and natural resources of the state. It is noted that after the end of the war, Ukraine will face a number of environmental problems, therefore, it is necessary for state-authorized bodies and organizations to take urgent measures now to minimize the environmental damage suffered by the Ukrainian state and its citizens, as well as to ensure the opportunity for the population of Ukraine to live in a safe environment for life and health. This requires the state to take decisive and effective steps in terms of compensating for environmental damage caused to the state's natural resources and citizens who own natural resources. The opinions of scientists and specialists, as well as a number of domestic and foreign regulatory legal acts, were analyzed, among which it should be noted: Laws of Ukraine «On Environmental Protection»; «Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the Period Until 2030»; «On the Valuation of Property, Property Rights and Professional Valuation Activities in Ukraine»; Criminal Code of Ukraine; Rome Statute of the International Criminal Court. The subordinate legislation is analyzed, in particular, the Methodology for determining the damage and the amount of losses caused to enterprises, institutions and organizations of all forms of ownership as a result of the destruction and damage to their property in connection with the armed aggression of the Russian Federation, as well as lost profits from the impossibility or obstacles in conducting economic activities, as well as the Procedure for submitting applications for compensation for losses, losses or damage caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine to the Register of damages caused by the aggression of the Russian Federation against Ukraine, through the means of the Unified State Web Portal of Electronic Services. Attention is drawn to certain shortcomings of their regulatory regulation, which concern relations related to compensation for environmental damage and damage caused. In order to resolve problematic issues related to overcoming the environmental consequences of Russia's military aggression against Ukraine, the author makes specific proposals for improving current regulatory legal acts.

Key words: military aggression; natural resources; environmental consequences; public authorities; local self-government; court; improvement.